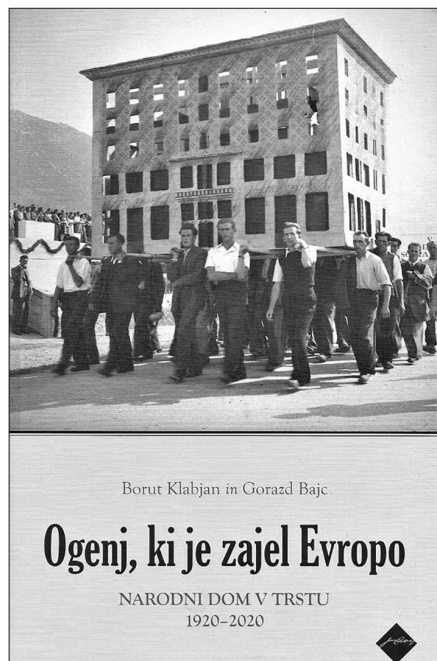

BORUT KLABJAN, GORAZD BAJC: *Ogenj, ki je zajel Evropo.*

Cankarjeva založba, Ljubljana 2021, 456 str.

Stoletnica požiga Narodnega doma v Trstu je bila medijsko odmeven dogodek. Obudil je spomin na čas, ki je le poldrugo leto po prvi svetovni moriji napovedoval nov svetovni vojni požar. Marsikdo je vzel v roke katerega od spisov, v katerih se Boris Pahor spominja prelomnih dogodkov, ki jim je bil priča kot otrok. Dobili smo tudi več knjižnih in drugih objav o dnevu, ko je v nekaj urah v zubljih izginilo upanje primorskih Slovencev, da bi v Trstu uveljavili svojo naraščajočo gospodarsko moč in kulturno samobitnost.

Zgodovinarja Borut Klabjan in Gorazd Bajc, poznavalca razpoloženja in političnih razmer, ki so omogočile razraščanje italijanskega nacionalizma in fašizma, sta to obletnico nameravala obeležiti z bolj poglobljeno analizo obdobja, ki ga je najmočnejše zaznamoval požig palače, po načrtih arhitekta Maksa Fabianija zgrajene v srcu Trsta. Odkrivanje in preučevanje novih dokumentov in pričevanj je terjalo več časa, toda ob obletnici

stoletnice je bila njuna knjiga *Ogenj, ki je zajel Evropo*, nared. S podnaslovom *Narodni dom v Trstu 1920–2020* sta nakazala, da ju niso zanimale le podrobnosti fašističnih hudodelstev, temveč tudi njihova sociološka in kulturološka vsebina, ki po sto letih še ni dočakala obljubljenega razpleta. Na pročelju stavbe so venec, izobešen lani, nadomestili z novim z letošnjo letnico, v rokah slovenske skupnosti pa je bil do nedavnega le manjši del pritličja s prostori mladinskega oddelka tržaške Narodne in študijske knjižnice.

Avtorja sta med natančnim pregledovanjem že objavljenih virov in arhivskega gradiva v Trstu, Rimu, Ljubljani in drugod (str. 11, 12) odkrila mnoge spregledane ali neupoštevane izjave in članke ter zapisnike in tajna poročila vojaških poveljstev in obveščevalnih služb. Z njimi sta dopolnila veljavne ugotovitve o usodnem 13. juliju 1920, ko je podivjana množica obkolila in zažgala Narodni dom. Poudarjata, da je bila vest o napadu na italijanske mornarje v Splitu (str. 146) le detonator za končni izbruh nasilja. Vzroki za napetost so bili globlji in so segali že v zadnje tedne leta 1918 – pred podpis rapalske pogodbe in fašistični prevzem oblasti. Stopnjevali so jo ukrepi tedaj še okupacijskih italijanskih oblasti, ki so v zmedu zaradi poveljnega pomanjkanja ter množic vračajočih se vojni ujetnikov in beguncev (str. 107) zatrevale, da prinašajo osvoboditev, v resnici pa so načrtovale popolno podreditev večinoma slovanskega prebivalstva nekdanjega Avstrijskega primorja. Zmagovalci so nemudoma začeli nadzorovati slovenske organizacije in ustanove (str. 106), zlasti pripadnike Edinosti, ter Narodni dom, »leglo jugoslovanske propagande«, kamor so naselile svoje obveščevalce. Hkrati so sistematično – za aretacijo ali internacijo je zadoščal že sum – odstranjevali

učitelje, duhovnike, odvetnike in druge t. i. nevarne osebe. Skupina vojakov in karabinjerjev je napadla celo slovenskega škofa Andreja Karlina, vdrla v njegove zasebne prostore, jih razdejala in odnesla dnevnik z zaupnimi podatki (str. 135).

Avtorja sta o različnih vidikih italijanske zasedbe z londonskim memorandumom obljubljenih ozemelj zbrala še veliko drugih podatkov, ki pomagajo razumeti razmere, v katerih se je lahko zgodilo, kar se je zgodilo. Poudarjata tudi, da so bili Italijani kot vojni zmagovalci v Julijski krajini v vseh pogledih premočni, tako da ni bilo nikakršne možnosti za oborožen upor, kot je na severovzhodu uspel generalu Maistru (str. 98). Najodločnejši pripadniki Edinosti, Sokola in drugih narodno zavednih skupin se kljub temu niso uklonili. Povezani z Ljubljano in Zagrebom so do zadnjega zaupali v pravičen izid pariške konference.

Vedno bolj krvavo obračunavanje v Trstu ni potekalo le na narodni osnovi, temveč tudi glede na politično pripadnost, med socialisti in delavskimi organizacijami na eni ter italijanskimi paravojaškimi nacionalističnimi skupinami na drugi strani. Tako so mladi fašisti in arditi že 4. avgusta 1919 prvič vdrli v Narodni dom (str. 137). Niso ga mogli zasesti, so pa uničili inventar ter na grmadi zažgali knjige in časopise iz Slovenske čitalnice, knjižnice Ljudskega odra in drugih zbirk, ki so jim prišle v roke. Še istega dne so napadli in razdejali tudi sedež časopisa *Edinost* in slovensko šolo družbe sv. Cirila in Metoda (str. 139).

Požig Narodnega doma slabo leto pozneje, natančno opisan v nadaljevanju, je bil torej le logičen vrhunec nasilja. Sledil je siloviti časopisni gonji o grožnjah z vzhoda, ki bi jim danes rekli lažne novice (str. 152). Cilj obračuna, ki je zajel še druge s Slovenci poveza-

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik; iztok.ilich@amis.net.

Pogled na Narodni dom (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

ne lokacije v mestu, je bila, kot pišeta Klabjan in Bajc, izločitev »materialnega dokaza dveh motečih elementov: obstoja še enega Trsta, slovenskega, in tega, da ta drugi Trst ni narod nepismenih barbarov, temveč razvita in kultivirana skupnost« (str. 155).

Zgodovinarja opozarjata še na tesno povezavo vrhov vojske in policije s paravojaškimi nacionalističnimi formacijami tudi drugod po Italiji, česar uradne preiskave seveda niso potrdile (str. 162). Da se jim pri tem niti antantne zaveznice niso bile pripravljene postaviti po robu, je pokazal tudi D'Annunzijevo pohod na Reko septembra 1919 (str. 103), ki je legitimiral sprejemljivost nasilnih dejanj.

V drugi polovici z dokumentarnimi posnetki ilustrirane knjige avtorja obravnavata stoletje po nekaznovanem požigu, najprej večkrat spremenjena uradna poročila italijanskih oblasti o zaporedju dogodkov tistega dne, za katere so odgovornost pripisali le »slovanskim provokacijam« ter streljanju in metanju bomb iz Narodnega doma na »mirne demonstrante« (str. 214, 228–230). O skrajnostih v poročanju zgovorno priča primer mlade ženske, ki se je pojavila na oknu goreče stavbe; na ulici so po izjavi enega od opazovalcev kričali, da naj kar zgori, *sciava*, in vse stenice z njo, časnik *Il Piccolo*

Obeležje na pročelju Narodnega doma (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

pa je pisal: »Sto rok se je stegnilo, da bi jo sprejelo ...« (str. 243).

Tako kot ocene posledic požigov v Trstu in drugod so se razlikovale javne in diplomatske reakcije italijanske in jugoslovanske strani, tudi z vidika tujih konzularnih in diplomatskih predstavnikov. Italijanske oblasti so njihove ugovore – enako kot zahteve za odškodnino prizadetim ustanovam in posameznikom – zavračale ali kar preslišale ter nadaljevale z nekaznovanim uničevanjem ustanov in imetja Slovencev v Julijski krajini. Po Mussolinijevi spomenici julija 1927 je ministrstvo za notranje zadeve prefektom na tem območju »razposlalo strogo zaupno okrožnico, da naj se najpozneje do 1. oktobra 1928 ukinejo vsa preostala slovenska društva. Tako je zamrlo delovanje približno 400 društev primorskih in istrskih Slovencev, od pevskih zborov, kulturnih in prosvetnih ter športnih društev do gledaliških skupin« (str. 286).

Klabjan in Bajc se v svojih ugotovitvah povsod, kjer je bilo to mogoče, poleg na zapise zgodovinarjev, politikov in drugih izobražencev naslanjata tudi na individualna pričevanja v dogajanje v obravnavanem času tako ali drugače vpletenih ljudi, žrtev in prič. »Vpogled v usode posameznikov,« poudarjata, »je bila metodološka izbira in hkrati nujno dopolnilo za razumevanje kom-

pleksnih in dolgoročnih vprašanj, ki marsikdaj izvirajo iz požiga tržaškega Narodnega doma« (str. 290).

Avtorja nato sledita še usodi Narodnega doma v naslednjih desetletjih. Slovenci so bili prisiljeni ostanke prodati, obnova hotela, nekdanjega Balkana z novim imenom Regina (str. 282), pa je le na površju sledila Fabianijevemu načrtu. Med drugo svetovno vojno je ostalo vprašanje Narodnega doma na mrtvi točki, že 2. maja 1945 pa so ga zasedle britanske čete. V stavbi so se naselili zavezniški častniki z družinami ter jo preimenovali v Devonshire House (str. 318). Zahteve slovenskih organizacij po vrnitvi niso uspele tudi zaradi razkola med njimi ob resoluciji informbiroja. Po koncu zavezniške uprave sedem let pozneje, ko je Narodni dom spet postal Albergo Regina, so italijanske oblasti – samo da ne bi dopustile vrnitve slovenskih kulturnih in gospodarskih ustanov v središče mesta – po dolgotrajnih zavlačevanjih tudi s finančnim prispevkom, ki se sicer ni niti približal vrednosti med fašizmom uničenega ali odvzetega premoženja, sodelovale pri izgradnji Kulturnega doma na ulici Petronio. Z izbiro te odročne lokacije je bil po besedah avtorjev »novi kulturni hram tržaških Slovencev že vnaprej getoiziran« (str. 348).

Vhod v mladinski oddelek Narodne in študijske knjižnice v Trstu (foto: Iztok Ilich, 3. 9. 2021).

Ob obletnicah požiga, vse do stote, so se bolj ali manj odločne zahteve po vrnitvi doma še nadaljevale. Manifestacij so se udeleževali predvsem Slovenci, medtem ko jih tržaški mediji pogosto niso niti omenjali. Zaprtje hotela leta

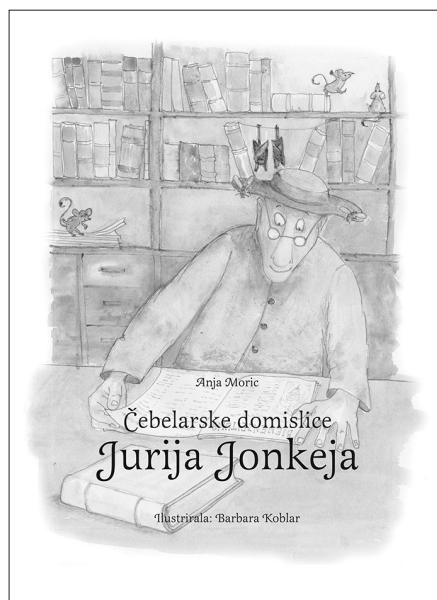
1976 je v slovenski skupnosti obudilo upanje, da bodo stavbo znova odkupili, plačali so celo predujem, vendar so se italijanski lastniki premislili. Avtorja domnevata, da zaradi klavzule, zapisane ob prodaji, ki je očitno veljala še

po zapadlosti (po 50 letih), »da stavba ne sme priti v slovenske roke oziroma take, ki ne bi delovale v italijanskem nacionalnem interesu« (str. 355).

Klabjan in Bajc skleneta svojo raziskavo z mislijo, da je Narodni dom kljub uradnim obvezam »še vedno talec mesta, ki se je iz mesta brez zgodovine prelevilo v mesto s preveč zgodovine. In morda zgodovinarjev« (str. 395), in da današnji Narodni dom, kakršen je, tudi ves v slovenskih rokah ne bo dosegel nekdanjega pomena, njegova mogoča preobrazba pa bi lahko pomenila pomembno izhodiščno točko za drugačno razumevanje medsebojnih odnosov v širšem jadranskem prostoru. »S te perspektive,« menita, »Narodni dom ni več samo relikvija, ki nam pomaga preučevati preteklost Evrope, temveč postane kristalna krogla, iz katere lahko napovedujemo njeno prihodnost« (str. 396).

ANJA MORIC: Čebelarke domislice Jurija Jonkeja.

Zavod Putscherle, Stara Cerkev 2020, 39 str.

Anja Moric se je zadnjih nekaj let precej posvečala proučevanju čebelarke dediščine na Kočevskem. Leta 2019 se je v organizaciji Zavoda za kulturo in turizem Kostel skupaj s Čebelarskim muzejem iz Radovljice predstavila tudi na gradu Kostel z razstavo »Za čebelarstvo ni vsaki, kakor za matiko.« Čebelarstvo na Kočevskem, ki je bila sicer prvič predstavljena že leta 2018 v Dolenjskih Toplicah. Zanj je zbrala podatke o razvoju čebelarstva na omenjenem območju.

Leto pozneje, torej 2020, je izšla njena slikanica *Čebelarke domislice Jurija Jonkeja*, ki je namenjena mlajšim bralcem. V njej zgoščeno, a domiselno predstavi pomembnega slovenskega

čebelarja in duhovnika Jurija Jonkeja (1777–1864) iz Črmošnjic, ki je v prvi polovici 19. stoletja napisal nemški in slovenski čebelarski učbenik. Oba spadata med temeljna dela slovenskega čebelarstva. Slikanica je izšla pri založbi Zavoda Putscherle, centra za raziskovanje, kulturo in ohranjanje kulturne dediščine, ilustracije pa je prispevala Barbara Koblar.

Jurij Jonke se je rodil leta 1777 v vasi Gorenje pri Stari Cerkvi in se šolal v Novem mestu, Gradcu in Ljubljani. Po zaključeni humanistični gimnaziji in študiju teologije v Ljubljani je bil v duhovnika posvečen 1803. leta v Kočevju, nato pa je služboval v Škofji Loki, v Novem mestu in nazadnje,

* Tita Porenta, mag. etnologije, muzejska svetnica, Muzeji radovljiške občine; tita.porenta@mro.si.